

Program konference

Archeologie & Antropologie IV **Sociální marginalita v minulosti:** **Na okraji společnosti tehdy a/nebo na okraji zájmu dnes?**

*21. listopadu 2019, Národní muzeum – Historická budova
Václavské nám. 68, Praha 1, přednáškový sál*

9:00–10:00 **Registrace účastníků**

10:00 **Zahájení konference**

10:05–11:15 **Dopolední blok příspěvků**

Yasar Abu Ghosh: Antropologické přístupy ke studiu marginality

Martin Bača: Populizmus, archeológia a marginalita

Petra Havelková – Martin Odler – Veronika Dulíková – Marie Peterková Hlouchová – Lucie Jirásková – Katarína Arias Kytnarová: Jmenovaní a bezejmenní: antropologická a sociologická analýza vybraných hlavních a vedlejších pohřbů v jižním Abúsíru

Šárka Velhartická: Chetitští kněží na okraji společnosti – svědectví hliněných tabulek

11:15–12:00 **Diskusní panel**

Antropológia a archeológia – dve strany jednej mince alebo dobrý sluha vie byť zlým pánom?

Jiří Macháček, Marek Hladík, Martin Kuna, Martin Paleček, Daniel Sosna

12:00–13:15 **Přestávka na oběd**

13:15–15:15 **Odpolední blok příspěvků**

Pavol Jelínek: Marginalizovaní bohovia? Príspevok k náboženskej ikonografii v staršej dobe bronzovej

Lucia Nezvalová: Je možné identifikovať marginalizované skupiny na pohrebiskách včasného stredoveku?

Renáta Přichystalová: Co vypovídá nebo nevypovídá nestandardní pohřební ritus raného středověku o sociálním statusu pohřbeného

Milan Hanuliak: Marginalizovaní jedinci z velkomoravských jamovitých objektů v Nitre

Hana Chorvátová: Ženské a dětské hroby v dlhom 9. storočí a možnosti historickej interpretácie

Andrea Slaná: Postavenie detí vo včasnom stredoveku na príklade výskytu predmetov dennej potreby a nástrojov na pohrebiskách 9. – 12. storočia

15:15–15:45 Přestávka na kávu a představení posterů

Jana Mellnerová Šuteková: Sociálna marginalita v neolite a eneolite? Príspevok k otázke sociálnych nerovností a možnosti ich identifikácie (poster).

Hana Vondrová – David Vích: Nůžky v hrobech žen jako symbol úmrtí při porodu a v šestinedělí. Hrob 1/2018 ze ZAV Kostela sv. Mikuláše v Horní Sloupnici (poster).

Erika Průchová – Luboš Chroustovský – Petr Mudra: Poznáme morové pohřebiště? (poster)

15:45–17:30 Podvečerní blok příspěvků

Petr Sokol: Zločinci v archeologických pramenech. Pohřební ritus odsouzcenců jako důsledek a projev sociální exkluze

Robin Pěnička: Zranění jako příčina společenského vyloučení? (Případy z moravských šibeníc)

Silvia Bodoriková – Michaela Dörnhöferová – Michal Takács: Nález kostry jedince s rázštepem podnebia v sídliskovom objekte v Dunajskej Strede (Slovensko)

Kristýna Brzobohatá: Výzkum marginality analýzou mitochondriální DNA z historického kosterního materiálu

Tomáš Retka: Dlužní otroctví pohledem ekonomické antropologie

17:30 Závěrečná diskuse a zakončení konference

Organizátorky: Lucie Vélková (lucie_velova@nm.cz), Katarína Hladíková (katarina.hladikova@uniba.sk)

**NÁRODNÍ
MUZEUM**

Abstrakty příspěvků

Mgr. Martin Bača, PhD. (Katedra archeologie FiF Univerzity Komenského v Bratislave) Populizmus, archeológia a marginalita

Príspevok sa bude venovať aktuálnej vlne populizmu v európskych krajinách, vrátane Slovenska. Populistický naratív sa vyžíva v morálnej nadradenosti, neuznáva pluralitu a svoju identitu buduje na mýtoch. To, čo nezapadá do dogmy populistického naratívu, je preň neprijateľné a aj potenciálne nebezpečné. Tieto témy sa preto cielene dostávajú na okraj, sú marginalizované, respektíve sa marginálnymi stávajú, a to vrátane predmetov ich záujmu. V príspevku sa preto zameriam práve na tie subjekty, ktoré hlavné populistické prúdy cielene ignorujú, zľahčujú, či rovno napádajú. Zdieľam názor, že archeológia je veda spolitizovaná, a preto je ako taká vo väčšej alebo menšej miere aj politickým nástrojom tých, čo mocou disponujú, alebo na to aspirujú. Môžeme preto argumentovať, že veľká časť archeologických tém (ak nie rovno všetky) je inherentne politicky motivovaná. Zameraním sa na marginalizované témy, ktoré sú samy o sebe dôležité pre komplexné pochopenie spoločnosti minulosti a spoločnosti dneška, môže preto archeológ zároveň populistickým naratívom cielene kontrovať.

RNDr. Petra Havelková, Ph.D. (Národní muzeum, Antropologické oddělení; Český egyptologický ústav FF Univerzity Karlovy, Praha) – Mgr. et Mgr. Martin Odler – Mgr. et Mgr. Veronika Dulíková, Ph.D. – Mgr. Marie Peterková Hlouchová – Mgr. et Mgr. Lucie Jirásková – Mgr. et Mgr. Katarína Arias Kytnarová, Ph.D. (Český egyptologický ústav FF Univerzity Karlovy, Praha)

Jmenovaní a bezejmenní: antropologická a sociologická analýza vybraných hlavních a vedlejších pohřbů v jižním Abúsíru

Na pohřebišti v jižním Abúsíru je v době Staré říše (27.–21. stol. př. Kr.) patrná určitá hierarchie staveb. Je možné definovat tzv. hlavní hrobky, jejichž majitelé jsou ve většině případů známí, a to díky zachovaným nápisům na stavbách samotných a na předmětech spojených se zádušním kultem. Kromě hlavních majitelů mohly tyto hrobky obsahovat další šachty, které pravděpodobně patřily nejbližším rodinným příslušníkům (manželkám nebo dětem). Z archeologických situací tak lze odvodit příslušnost k určité sociální vrstvě, „elitě“, která měla dostatek prostředků na budování vlastních staveb. Takové hrobky se stávaly rovněž centrem dalších aktivit zádušního kultu a v jejich sousedství postupně vznikaly menší šachty (podle keramiky se jedná o časový horizont několika desetiletí). Na základě ikonografických a písemných pramenů lze předpokládat, že do těchto menších šachet byli pohřbíváni vzdálenější příbuzní nebo členové domácností výše postavených osob. Interpretace dokumentovaných archeologických situací tak umožňuje vyčlenit osoby „jmenované a bezejmenné“ z různých společenských vrstev a lze se domnívat, že rozdíly se mohou projevit i v antropologickém materiálu. Tento příspěvek si klade za cíl ověřit uvedenou pracovní hypotézu na vybraném souboru hlavních a vedlejších pohřbů z jižního Abúsíru.

Mgr. Šárka Velhartická, Ph.D. (Univerzita Hradec Králové)

Chetitský kněží na okraji společnosti – svědectví hliněných tabulek

Z chetitských klínopisných textů, nalezených za posledních více než sto let v centrální Anatolii na území dnešního Turecka, se dozvídáme mnohé nejen o historickém, politickém a hospodářském vývoji chetitské říše a okolních starověkých států ve 2. tisíciletí př. n. l., ale i o každodenním životě a zvyklostech tehdejších obyvatel. Doloženy jsou nejen mytologické a

náboženské texty, ale i pohádky a vyprávění, a zejména texty rituální povahy, které názorně popisují postupy v průběhu slavnostních ceremonií či léčebných rituů. Kněží, kteří tyto rituály vykonávali, mohli být součástí chrámového personálu, nicméně existovali pravděpodobně i odděleně žijící tzv. mágové či vědmy, věštcí a zaříkávači, kteří žili mimo palác, měli mimořádné znalosti nebo schopnosti a v mimořádných situacích byli zvaní na královský dvůr, aby zde požadované rituály vykonali.

Mgr. Pavol Jelínek, PhD. (Slovenské národné muzeum, Archeologické muzeum, Bratislava)

Marginalizovaní bohovia? Príspevok k náboženskej ikonografii v staršej dobe bronzovej.

Autor sa v príspevku zaoberá náboženskými ikonografiami v staršej dobe bronzovej v strednej Európe. Konštatuje, že prevažujú zobrazenia žien/bohýň, mužské sú zastúpené minimálne. Zároveň sa zamýšľa v širších súvislostiach (nielen) pravekého umenia nad pascou pozitivizmu vo výskume materiálnej kultúry.

Mgr. Lucia Nezvalová, PhD. (Archeologický ústav SAV, Nitra)

Je možné identifikovať marginalizované skupiny na pohrebiskách včasného stredoveku?

Vo včasnom stredoveku nachádzame pozostatky jedincov, ktoré sa svojím uložením vymykajú z vtedajších štandardov pochovávania. Už od začiatkov archeologického bádania boli tieto nálezy dávané do súvislosti s jednotlivcami, ktorí nezapadali do vtedajších spoločenských noriem, či už kvôli spôsobu života, ktorý viedli, alebo okolnostiam ich smrti. Je však skutočné možné nájsť spojitost' medzi týmito hrobmi a marginalizovanými jedincami? V príspevku stručne predstavím jednotlivé kategórie nezvyčajne pochovaných jedincov a pokúsím sa interpretovať možné dôvody pre zvláštne zaobchádzanie s nimi.

Mgr. Renáta Přichystalová, Ph.D. (Ústav archeologie a muzeologie FF Masarykovy univerzity, Brno)

Co vypovídá nebo nevypovídá nestandardní pohřební ritus raného středověku o sociálním statusu pohřbeného.

Na raně středověkých pohřebištích nebo ve funerálních areálech v rámci sídlištních struktur se téměř pravidelně nacházejí jedinci pohřbeni mimo standardní pohřební ritus (natažená poloha na zádech). Procento nestandardně uložených jedinců se pohybuje v intervalu od 1 až do 13 %, nejčastěji však tento počet osciluje mezi 3,5 až 7 %. Nalézáním důvodů, proč byla částí raně středověké populace odepřena možnost standardního pohřbu, se zabývalo již několik generací archeologů a jednoznačná odpověď nebyla prozatím objevená. Na lokalitě Břeclav – Pohansko bylo takto pohřbeno cca 3,5 % jedinců z 1089 objevených kostrových hrobů (stav k roku 2017). Takto pochovaní jedinci byli identifikováni na všech zkoumaných polohách hradiska i předhradí. V poloze na boku, v extrémním pokrčení nebo v poloze na břicho byli pohřbeni do standardních hrobových jam, do sídlištních objektů v úrovni dna či do jejich zásypů. Zdá se, že určitá část populace se z důvodů nám těžko pochopitelných odlišovala od většinové společnosti a byla pohřbívána v nestandardní poloze těla. Mohlo se jednat o cizince anebo o jedince z nižších sociálních vrstev. Mohli to být stigmatizovaní jedinci odlišující se vnějším zjevem, zvláštním charakterem anebo to mohli být nešťastníci, kteří zemřeli náhle, velmi krutou či neobvyklou smrtí nebo na nebezpečnou nákazu a pozůstali se obávali jejich návratu, proto byla zvolena zvláštní forma inhumace. Můžeme také předpokládat, že se jednalo o lidi ostrakizované, provinilce vůči občinovému právu anebo naopak o křesťany, kteří v kajičné pozici tváří k zemi prosili o odpuštění a očistu duše. Tyto všechny důvody se nabízejí jako možná

odpoveď na otázku, prečo časť obyvateľstva ukládala své mrtvé v nestandardných až dehonestujúcich polohách. Pro interpretaci sociálního statusu nestandardně pohřbeného je nutné zkoumat širší kontext prostorový i ideový.

PhDr. Milan Hanuliak, DrSc. (Archeologický ústav SAV, Nitra)

Marginalizovaní jedinci z velkomoravských jamovitých objektů v Nitře

Flagrantné svedectvo o marginálnej sociálnej pozícii niektorých zomrelých poskytujú ich telesné zvyšky deponované podradným spôsobom v jamovitých objektoch umiestnených mimo sakralizovaného prostredia občinových pohrebísk. Dávnejšie známe príklady tohto druhu zo Slovenska boli z nedostatku patričného rozpracovania príčin považované za razantnejšie prejavy obranárskych praktík aplikovaných voči obzvlášť nebezpečným jedincov. K dotvoreniu predstavy prispeli neprirodzené polohy telesných zvyškov s chýbajúcim pohrebným inventárom. Na vágnosť tejto koncepcie poukázali lokality s viacerými súvekými objektmi tohto druhu s výnimočne zachovanými prejavmi násilného zániku tamojšieho osídlenia. O takýto zlomový moment sa pričínili neblahé dôsledky bojových akcií s násilnosťami takej intenzity, ktorá mohla predtým bezúhonných obyvateľov odsunúť do marginalizovanej pozície voči ostatným pozostalým. Neprekvapí preto, že vplyvom vzájomne previazaných krízových momentov nemohli byť takto poznačení jedinci pochovaní štandardným spôsobom na nekropole miestnej komunity.

Mgr. Hana Chorvátová, Ph.D. (Centrum medievistických studií, Praha)

Ženské a detské hroby v dlhom 9. storočí a možnosti historickej interpretácie

Archeológia je veda, ktorej úlohou je prinášať a pokúšať sa riešiť aj dejinné témy. Práve ženské a detské hroby ponúkajú skúmanie premeny spoločnosti v dlhom 9. storočí. Je totiž veľmi pozoruhodný rozdiel v počte hrobov s honosným ženským šperkom na území južnej Moravy, Čiech, juhozápadného Slovenska a oblasti maďarského Zalaváru. Z územia Slovenska v porovnaní s ostatnými spomínanými oblasťami absentujú vyššie počty bohatých hrobov žien a detí. Čo tento rozdiel znamená? Dokážeme niekedy vysvetliť dané rozdiely? Aké sú možnosti historickej interpretácie?

Mgr. Andrea Slaná, PhD. (Považské múzeum v Žiline)

Postavenie detí vo včasnom stredoveku na príklade výskytu predmetov dennej potreby a nástrojov na pohrebiskách 9. – 12. storočia.

Vďaka interdisciplinárnym výskumom je možný pokus o rekonštrukciu života detí, ich začlenenia a postavenia v konkrétnej spoločnosti. Dôležitým zdrojom informácií sú antropologické analýzy a inventár z detských hrobov z obdobia 9. – 12. storočia z pohrebísk nachádzajúcich sa v západnej časti Slovenska. Materiálová skupina predmetov dennej potreby a nástrojov poukazuje na využívanie týchto predmetov počas každodenného života. Na príklade ich prítomnosti v hroboch je možné ilustrovať, ktorými členmi spoločnosti boli používané, a to nielen na základe pohlavia, ale aj veku pochovaných jedincov. Primárnu pramennú bázu tvorí 75 hrobových celkov z 30 nekropol. V hrobovom inventári pochovaných detí a nedospelých jedincov bolo objavených sedem základných typov predmetov dennej potreby a nástrojov. Najpočetnejšie boli zastúpené nože, nasledovali ocielky, kresacie kamienky, kosáky, prasleny, ihly a háčiky. Z výsledkov analýz ich prítomnosti v hroboch a porovnaní s vybavením hrobov dospelých jedincov vyplýva predpoklad ich praktického používania v bežnom živote. To svedčí o zapojení detí do pracovných činností komunit po dosiahnutí určitého veku. Otázka symbolického významu je v tomto prípade zrejme najmä u veľmi malých detí, pričom tieto

predmety nemožno chápať v kontexte ich praktického využitia. Materiálová skupina predmetov dennej potreby a nástrojov neposkytuje na rozdiel od elitne vybavených detských hrobov pohľad na spoločenský status, ale na reálny význam zapojenia detských jedincov do pracovných aktivít spoločnosti, a tým zabezpečenia ekonomických výhod pre konkrétne komunity až po dosiahnutí určitého veku detskej časti populácie.

Mgr. Petr Sokol (Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni)
Zločinci v archeologických pramenech. Pohřební ritus odsouzců jako důsledek a projev sociální exkluze

Jednoznačné projevy sociální marginalizace v hmotných pramenech minulosti nepatří mezi běžné jevy. Jednu z výjimek může představovat pohřební ritus, u kterého však po nástupu křesťanství dochází k redukci takovýchto projevů. Přesto však některé formy odlišného přístupu k mrtvým přetrvávají a jiné vznikají. Jednou ze specifických marginalizovaných skupin jsou odsouzení delikventi. Specifické nakládání s jejich ostatky po vykonání hrdelního trestu nese zřejmé znaky vyloučení ze společnosti nejen živých, ale i mrtvých, a současně tuto exkluzi i dále ztvrzovalo. Nejlépe je toto pozorovatelné v období raného novověku, kdy lze archeologické doklady ve významné míře doplňovat prameny písemnými, obvykle ve vzájemném souladu. Na základě těchto zjištění lze s opatrností přistupovat i k hodnocení podobných jevů v nakládání s mrtvými nejen pro středověk, ale snad i pro starší období. Obsahem příspěvku je zhodnocení poznatků z výzkumů raně novověkých popravišť s hroby odsouzců a jejich možného využití pro studium sociální marginality.

RNDr. Robin Pěnička, Ph.D. (Ústav antropologie, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno)

Zranění jako příčina společenského vyloučení? (Případy z moravských šibenic)

Při archeologicko-antropologickém výzkumu moravských šibenic (Tišnov, Křenovice, Ivančice) bylo nalezeno několik případů zranění (komplikované fraktury končetin) vyžadujících dlouhodobé léčení. V příspěvku se zaměříme na potencionální vliv těchto zranění nejen na fyzický stav jedince, ale především na potencionální vliv těchto zranění na sociální pozici těchto jedinců v raně novověké společnosti. Budeme sledovat souvislost výskytu těchto zranění v kontextu popraviště a budeme diskutovat to, zda lze tato zranění považovat za jeden z faktorů společenského vyloučení (a následné kriminální činnosti).

Mgr. Silvia Bodoriková, PhD. – RNDr. Michaela Dörnhöferová, PhD. – Mgr. Michal Takács (Katedra antropologie, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave)

Nález kostry jedinca s rázštepom podnebia v sídliskovom objekte v Dunajskej Strede (Slovensko)

Rázštep podnebia je kongenitálna anomália, ktorá sa vyskytuje približne u jedného zo 700 živonarodených detí. Napriek tomu je rázštep podnebia u historických kostrových pozostatkov pomerne vzácny. Tento článok prináša nález jedinca s rázštepom podnebia a pery. Hoci je datovaný do obdobia novoveku (prelom 17. a 18. storočia n. l.), je výnimočný z viacerých dôvodov. Ide o vôbec prvý nález jedinca s rázštepom z územia Slovenska. Pozostatky patrili juvenilnému mužovi vo veku 16 – 18 rokov, čo svedčí o tom, že sa mu v detstve pravdepodobne dostalo výnimočnej starostlivosti, keďže bol postihnutý kombinovaným rázštepom podnebia a pery. Zaujímavá je tiež nálezová situácia, pretože tento jedinec ležal na dne zásobnicovej jamy spolu s ďalším mužom, ktorý zomrel vo veku 40 až 50 rokov. Genetická analýza ukázala, že

jedinci neboli v príbuzenskom vzťahu. Telá boli zahádzané tehľami a kameňmi, čo indikuje protirevenantské opatrenia. Uvažujeme, že mohlo ísť o jedincov, ktorí žili na okraji vtedajšej spoločnosti, ktorí mohli zomrieť násilnou smrťou a preto neboli pochovaní na neďalekom cintoríne, ale boli vhodení nepietnym spôsobom do zásobnicovej jamy.

Mgr. et Mgr. Kristýna Brzobohatá, Ph.D. (Ústav experimentální biologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Brno)

Výzkum marginality analýzou mitochondriální DNA z historického kosterního materiálu
Analýza starobylé DNA (ancient DNA, aDNA) se vedle antropologického hodnocení stává nedílnou součástí výzkumu historického kosterního materiálu. Díky technologickému progresu v posledních deseti letech, zejména zavedení metody sekvenování nové generace (next generation sequencing, NGS), byly posunuty limity stáří i kvality DNA za současného snížení nákladů a zvýšení dostupnosti.

Při analýze aDNA se paleogenetici nejčastěji zaměřují na genetickou informaci uloženou v autonomních organelách – mitochondriích. Tato DNA se dědí výhradně po mateřské linii, tedy uniparentálně. Mitochondriální DNA (mtDNA) se také lépe zachovává, protože molekula je cirkulární a lépe tak odolává rozkladným procesům. Navíc je v každé buňce přítomna ve stovkách až tisících kopiích. mtDNA je dlouhá asi 16 000 pb, ale polymorfismy jsou nejčetnější v nekódujícím hypervariabilním úseku I – III. (HVI – HVIII). Kombinace detekovaných polymorfismů slouží ke stanovení haploskupiny mitochondriální DNA v celosvětových databázích. Haploskupiny se v rámci světa vyskytují s různou četností v populacích a odráží jejich historii. S narůstajícím množstvím dat z analýzy aDNA jsou k dispozici také databáze četnosti haploskupin v různých prehistorických a historických obdobích.

Analýza HVI a HVII je rutinní analýzou prováděnou v Laboratoři biologické a molekulární antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně (LBMA). Veškeré vzorky, které jsou zde zkoumány, jsou nejdříve podrobeny detekci polymorfismů v HVI a HVII. Výsledné sekvence jsou také porovnávány s profily pracovníků a slouží pro confirmaci autenticity získaných výsledků. V případě vzácných vzorků je úspěšná analýza HVI a HVII doplněna o sekvenaci celé mitochondriální DNA metodami sekvenování nové generace. Využití analýzy mitochondriální DNA pro výzkum marginality u historického kosterního materiálu bude prezentováno na konkrétních případech výzkumů prováděných v LBMA. Není totiž výjimkou, že výsledná haploskupina mtDNA zcela nezapadá do očekávaných výsledků a je třeba pro ni hledat nový historický kontext.

Mgr. Tomáš Retka Ph.D. (Katedra sociální a kulturní antropologie FF Univerzity Pardubice)

Dlužní otroctví pohledem ekonomické antropologie

Dlužní otroctví představuje fenomén, který se v minulosti vyskytoval v mnoha kulturách světa. Cílem příspěvku je vymezit a analyzovat dané téma především z pohledu sociální a kulturní antropologie. Autor se primárně zaměří na sociální a ekonomické vztahy, v důsledku kterých se jedinec do tohoto typu otroctví mohl dostat. Není tedy důležité pouze to, jak tento institut v minulosti vypadal, ale také jaké sociální souvislosti mu předcházely.

Daná problematika bude prezentována především na příkladech kultur severoamerických indiánů. Jedním z typických příkladů jsou Kwakiutlové, kteří se do obecnějšího povědomí dostali především v kontextu svých rituálních *potlačů*. A právě fenomén *potlač* mohl ve své krajní podobě s problematikou dlužního otroctví úzce souviset.

Diskusní panel: Antropológia a archeológia – dve strany jednej mince alebo dobrý sluha vie byť zlým pánom?

prof. Jiří Macháček, Ph.D. (Ústav archeologie a muzeologie FF Masarykovy univerzity, Brno)

Mgr. Marek Hladík, Ph.D. (Archeologický ústav AV ČR, Brno, výzkumná základna Mikulčice)

PhDr. Martin Kuna, CSc., DSc. (Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.)

doc. Mgr. Martin Paleček, Ph.D. (Katedra filozofie a společenských věd FF Univerzity Hradec Králové)

Mgr. Daniel Sosna, Ph.D. (Etnologický ústav AV ČR, Praha)

Navržené body k diskusi:

- Analógia - jej možnosti a obmedzenia
- Medzikultúrna generalizácia - spoľahlivá metodika alebo len tvorba nepodložených konštruktov
- Absencia subjektu v archeológii - asymetria medzi antropológiou a archeológii
- Neomaterializmus ako cesta spojenia alebo odlúčenia archeológia a antropológie
- Matematické modelovanie sociálno-ekonomického kontextu v archeológii